Tetkik 10 (2026), 855-883
https://doi.org/10.55709/tetkik.1934054

Araştırma Makalesi

Nefs Terbiyesi ve Aile Hayatı İlişkisi: Ebû Tâlib el-Mekkî'de Evlilik Âdâbı

Emrah Baş
0000-0002-5948-9352
emrah.04.bas@hotmail.com
Muş Alparslan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Muş, Türkiye
ror.org/009axq942

Öz

Tasavvuf düşüncesinde seyrüsülûk sürecinin hedeflenen düzeyde tamamlanabilmesi için belli davranışlara yönelik çeşitli kurallar tahsis edilmiştir. Sûfî müellifler, bu tür kaideler aracılığıyla hem tasavvufa yeni intisap eden sâlikleri doğru bir şekilde yönlendirmeyi hem de mutasavvıflara dışarıdan yöneltilen eleştirilere cevap vermeyi amaçlamışlardır. Bu durum tasavvuf literatüründe kapsamlı bir "âdâb ve erkân geleneği"nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Klasik dönem tasavvuf kaynaklarında bu bağlamda ele alınan meselelerden biri de evlilik ve aile hayatıdır. Mutasavvıfların çoğunluğu, evlilikle mânevî tekâmül arasında bir karşıtlığın bulunmadığını, aksine gerekli şartlar gözetildiğinde aile hayatının kişinin ruhî gelişimine katkı sağlayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü savunan mutasavvıfların başında Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996) gelmektedir. Nitekim tasavvufun teşekkül sürecinin yaşandığı IV./X. asırda yaşamış ve *Kûtü'l-kulûb* adlı eserinde evlilik ve aile hayatını çağdaşı olan diğer sûfî müelliflere kıyasla daha geniş bir perspektifte tartışmıştır. Bu çalışmada, Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*'da verdiği bilgiler merkeze alınarak teşekkül dönemi tasavvuf literatüründe mutasavvıfların evlilik ve aile hayatına bakışlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine dayanan çalışmanın bir sonucu olarak Mekkî'nin yaklaşımına göre evlilikle birlikte doğacak sorumluluklardan kaçınma, uygun bir eş adayı bulamama, evlenmeye ekonomik olarak güç yetirememe gibi durumlarda sâlikin bekarlığı evliliğe tercih etmesi mümkündür. Bununla birlikte evlilik, tasavvufî açıdan bekarlıktan daha üstün bir mertebedir. Aile kurumunun peygamberlerin ahlâkının bir parçası olması, naslar başta olmak üzere çeşitli rivayetlerde teşvik edilmesi ve Müslümanlar tarafından fiilen uygulanması bu görüşü destekleyen önemli deliller arasındadır. Ayrıca sâlik, evlilik sayesinde nefsine hâkim olmayı başararak daha derinlikli bir dinî hayat yaşar ve sahip olduğu çocuklarla kıyamete kadar neslin devamlılığına katkı sağlar. Tasavvuf açısından evliliğin gerekliliğini bu şekilde ortaya koyan Mekkî, daha sonra aile hayatının sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için evlilik öncesi ve sonrası dikkat edilmesi gereken meseleler üzerinde durmaktadır. Mekkî'nin evlilik ve bekarlığa yaklaşımı, tasavvufun zühdün çeşitli meselelerine dair yanlış yönelimlere eleştirel bir söylem olarak teşekkül etmesinin güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle onun aile hayatının gerekliliğini Kur'ân, sünnet ve icmâ bağlamında temellendirmesi, evliliğin bireysel ve toplumsal işlevlerine temas etmesi ve evlilik sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlara değinmesi, tasavvuf düşüncesinde sûfîlerin aile kurumuna verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler
Tasavvuf; Seyrüsülûk; Evlilik; Aile Hayatı; Ebû Tâlib el-Mekkî; *Kûtü'l-kulûb*

Öne Çıkanlar

- *Kûtü'l-kulûb* erken dönem tasavvuf literatüründe evlilik ve aile hayatını bütüncül bir yaklaşımla ele alan kaynakların başında gelir.
- Bu çalışmada, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*'da verdiği bilgiler merkeze alınarak teşekkül dönemi tasavvuf literatüründe evlilik ve aile hayatı incelenmektedir.
- Mekkî'ye göre aile hayatının sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi için kişinin öncelikle bilinçlenerek ve niyetini tashih ederek evliliğe ilk adımı atması gerekir.
- Mekkî'nin düşünce sisteminde aile hayatı, sadece bireysel arzuların tatmini değil, aynı zamanda karşılıklı fedakârlık, anlayış ve dayanışma üzerine kurulu ortak bir yaşam biçimidir.
- Mekkî'ye göre ailedeki her bir fert üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdiğinde aile hayatı sadece maddî açıdan değil, aynı zamanda mânevî yönden de huzurlu ve bereketli bir yapıya kavuşur.

Atıf Bilgisi
Baş, Emrah. "Nefs Terbiyesi ve Aile Hayatı İlişkisi: Ebû Tâlib el-Mekkî'de Evlilik Âdâbı". *Tetkik* 10 (Eylül 2026), 855-883. https://doi.org/10.55709/tetkik.1934054

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	20 Nisan 2026
Kabul Tarihi	5 Eylül 2026
Yayım Tarihi	30 Eylül 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0
YZ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır.

Tetkik 10 (2026), 855-883
https://doi.org/10.55709/tetkik.1934054

Research Article

The Relationship Between Self-Discipline and Family Life: The Ethics of Marriage in Abū Ṭālib al-Makkī

Emrah Baş
0000-0002-5948-9352
emrah.04.bas@hotmail.com
Muş Alparslan University, Faculty of Theology, Department of Sufism, Muş, Türkiye
ror.org/009axq942

Abstract

In Sufi thought, various rules concerning certain forms of behaviour were established to ensure that the process of sayr-u sulūk could be completed at the desired level. Through these principles, Sufi authors aimed both to guide disciples newly initiated into Sufism in a correct manner and to respond to criticisms directed at Sufis from the outside. This situation contributed to the emergence of a comprehensive tradition of ādāb and arkān (etiquette and rules) in Sufi literature. One of the issues discussed in this context in classical Sufi sources is marriage and family life. Most Sufis maintained that there was no inherent conflict between marriage and spiritual maturation; on the contrary, they argued that, when the necessary conditions were observed, family life could contribute to an individual's spiritual growth. Among the leading Sufis who defended this view was Abū Ṭālib al-Makkī (d. 386/996). Living in the fourth/tenth century, during the formative period of Sufism, Makkī discussed marriage and family life in his *Qūt al-qulūb* from a broader perspective than many of his contemporaries. This study aims to examine Sufis' attitudes toward marriage and family life in the formative period of Sufi literature, focusing primarily on the information provided by Makkī in *Qūt al-qulūb*. Based on document analysis, one of the qualitative research methods, the study concludes that, according to Makkī, a sālik may prefer celibacy to marriage when avoiding marital responsibilities, being unable to find a suitable spouse, or lacking the financial means to marry. Nevertheless, from a Sufi perspective, marriage represents a higher state than celibacy. Its association with the character of the prophets, encouragement in religious texts and various reports, and its practical adoption by Muslims constitute important evidence for this view. Furthermore, marriage enables the sālik to exercise greater control over the lower self (nafs) and pursue a deeper religious life, while having children allows him to contribute to the continuation of the human lineage until the Day of Judgment. Makkī subsequently addresses matters requiring attention before and after marriage to ensure a healthy family life. His approach to marriage and celibacy provides a significant example of Sufism's critical response to misguided tendencies concerning various aspects of zuhd (asceticism). In particular, his grounding of the necessity of family life in the Qur'an, Sunnah, and ijmāʿ (consensus), his discussion of the individual and social functions of marriage, and his emphasis on matters requiring attention throughout

the marital process demonstrate the importance attached to the family institution in Sufi thought.

Keywords
Sufism; Sayr-u Sulūk; Marriage; Family Life; Abū Ṭālib al-Makkī; *Qūt al-qulūb*

Highlights

- *Qūt al-qulūb* is one of the foremost sources in early Sufi literature that addresses marriage and family life with a comprehensive approach.
- In this study, marriage and family life in the formative period of Sufi culture are examined based on the information provided by Abū Ṭālib al-Makkī in *Qūt al-qulūb*.
- According to Makkī, in order for family life to be built on solid foundations, a person must first take the initial step toward marriage with awareness and by rectifying their intention.
- In Makkī's system of thought, family life is not merely the satisfaction of individual desires, but a shared way of living founded on mutual sacrifice, understanding, and solidarity.
- According to Makkī, when each member of the family fulfills their responsibilities, family life attains a state of tranquility and blessing not only materially but also spiritually.

Citation
Baş, Emrah. "The Relationship Between Self-Discipline and Family Life: The Ethics of Marriage in Abū Ṭālib al-Makkī". *Tetkik* 10 (September 2026), 855-883. https://doi.org/10.55709/tetkik.1934054

Article Information

Date of submission	20 April 2026
Date of acceptance	5 September 2026
Date of publication	30 September 2026
Grant Support	Not funded.
S. Development Goals	-
Reviewers	Two Internal - Two External
Review	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
AI Statement	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study.

"Yavrucuğum!
Sen ona yeryüzü gibi ol,
o da sana gökyüzü gibi olsun."
Fizârî'nin (öl. 66/686) evlenen kızına nasihati
(Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/470)

Giriş

İnsanın mânevî bakımdan olgunlaşarak kâmil insan mertebesine ulaşmasını hedefleyen tasavvuf, seyrüsülûk sürecinin istenilen seviyede tamamlanabilmesi amacıyla müridin hayatının farklı alanlarında nasıl davranması gerektiğine dair çeşitli kurallar ortaya koymaktadır. Nitekim tasavvufun teşekkül sürecinin erken dönemlerinden itibaren sûfî müellifler, kaleme aldıkları eserlerde tarikata girme, sohbet, inzivaya çekilme, hırka giyme, semâ ve zikir, yemek, dostluk, uyku, yolculuk/sefer, evlilik gibi pek çok mesele üzerinde durmuşlardır. Böylece sûfî yazarlar tarafından sâlikin yapması gereken davranışlar belirli kurallar çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu durum tasavvuf literatüründe kapsamlı bir "âdâb ve erkân geleneği"nin ortaya çıkmasına kaynaklık teşkil etmiştir.[1]

Sûfî yazarların eserlerinde tasavvufî meselelerin âdâb ve erkânına dair hususlara yer vermelerinin başlıca iki sebebinden söz edilebilir. Bunlardan ilki, tasavvuf yoluna yeni intisap eden kimselere yol göstermektir. Zira tasavvuf, sâlikin nefsini arındırıp ahlâkî olgunluğa ulaşmasını hedefleyen bir disiplindir. Bu süreçte müridin şeyhiyle, diğer müridlerle ve içinde bulunduğu sosyal çevreyle ilişkilerini belirli kurallar çerçevesinde düzenlemesi gerekir. Bu yönüyle tasavvufî âdâb ve erkân, sâlikin seyrüsülûk sürecini yönlendiren kaideler bütünü olarak değerlendirilebilir. İkinci sebep ise tasavvufa yönelik ortaya çıkan bazı yanlış anlamaların ve bunların neden olduğu eleştirilerin giderilme ihtiyacıdır. Nitekim sûfîlerin görüşlerinin bağlamından koparılarak değerlendirilmesi, zaman zaman tasavvufa yönelik çeşitli ithamlara neden olmuştur. Bu yönüyle tasavvufî âdâb ve erkân, hem tasavvufa yönelik yanlış anlamaları ve eleştirileri gidermeyi hem de tasavvufun İslâm'la uyumlu bir disiplin olduğunu

[1] Süleyman Uludağ, "Âdâbü'l-Mürîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/285-315; Süleyman Uludağ, "Edep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/414-415; Safi Arpaguş - Kübra Betül Baydar, "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 285-315; Rabia Gül Engel, *Tasavvuf ve Âdâb-ı Muâşeret* (Eskişehir: Eskişehir Orhangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 28-62; Emre Can Çoldaş, *Erken Dönem Tasavvuf Tarihinde Âdâb Geleneğinin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 154-169.

ortaya koymayı amaçlamaktadır.[2]

Klasik dönem tasavvuf literatüründe "âdâb ve erkân" başlığı altında ele alınan meselelerden biri de evlilik ve aile hayatıdır. Mutasavvıfların çoğunluğu, evlilik ile mânevî tekâmül arasında bir karşıtlığın bulunmadığını ve şartların gözetilmesi durumunda aile hayatının kişinin ruhî gelişimine katkı sağlayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple birçok sûfî yazar, telif ettikleri eserlerde evlilik ve aile hayatını müstakil başlıklar altında incelemişlerdir. Nitekim Ebû Nasr es-Serrâc (öl. 378/988) *el-Lüma*'da "Evli ve Çocuk Sahibi Olanların Âdâbı",[3] Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996) *Kûtü'l-kulûb*'da "Evlilik ve Bekarlığın Âdâbı, İkisinden Hangisi Daha Faziletli Oluşu ve Evlilikte Kadınların Muhtasar Ahkâmı",[4] Hargûşî (öl. 406/1015-16) *Tehzîbü'l-esrâr*'da "Evlilik Konusunda Sûfîlerin Âdâbı"[5] ve Hücvîrî (öl. 465/1072 [?]) ise *Keşfü'l-mahcûb*'da "Evlilik ve Bekarlık Hakkında Sûfîlerin Âdâbı"[6] şeklinde başlıklar açarak meseleyi geniş bir perspektifte tartışmışlardır. Gazzâlî (öl. 505/1111) ise bütün bu literatürün zirve noktasını temsil etmektedir. Nitekim o, *İhyâü ulûmi'd-dîn*'in "Nikahın Âdâbı" adlı bölümünde, evlilik ve aile hayatını önceki literatürü dikkate alarak bütün yönleriyle ele almıştır.[7] Böylece mutasavvıflar, yazdıkları eserlerde evlilik ve aile hayatına ilişkin belirli kaideler ortaya koyarak hem tasavvuf yoluna yeni intisap eden kimselere bu meselede rehberlik etmeyi amaçlamış hem de tasavvufa bu konuda yöneltilen eleştirilere cevap vermek istemişlerdir.

Klasik dönem tasavvuf tarihinde evlilik ve aile hayatı ile mânevî olgunlaşma arasında bir çelişki bulunmadığını savunan sûfîlerin başında Ebû Tâlib el-Mekkî

---

2 Mutasavvıflar, başlangıç seviyesinde bulunan sûfîlere tasavvuf âdâb ve erkânını öğretmek ve birtakım yanlış uygulamaların tasavvufa izafe edilmesinin önüne geçmek için sûfîler arasındaki yanlış yönelimlere karşı eleştirel bir dil geliştirmişlerdir. Bu durum genellikle tasavvuf literatüründe "galatât" ya da "bid'at" terimleriyle ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 260-263.

3 Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 227-229.

4 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, çev. Dilaver Selvi - Ali Kaya (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016), 4/401-489.

5 Abdülmelik b. Muhammed el-Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr*, thk. İrfan Gündüz (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2022), 2/595-607. Ayrıca bk. Sami Bayrakcı - Ahmet Halil Utkuoğlu, "Ebû Sa'd Hargûşî'nin Tehzîbü'l-Esrâr Adlı Eserinde Sûfîlerin Evlilik Konusundaki Edepleri", *Tevilat - Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2025), 556-573.

6 Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 421-426.

7 Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1989), 3/55-156. Ayrıca bk. Aytekin Demircioğlu, "Gazzâlî Felsefesinde Evlilik Öncesi Eğitim: Eş Seçerken Dikkat Edilmesi Gerekenler", *EKEV Akademi Dergisi* 18/59 (2014), 81-88.

gelmektedir. Nitekim tasavvufun teşekkül sürecinin yaşandığı IV./X. asırda yaşamış ve *Kûtü'l-kulûb* adlı eserinde evlilik ve aile hayatını çağdaşı olan diğer sûfî müelliflere kıyasla daha geniş bir perspektifte tartışmıştır. Bu bağlamda o, bekarlığın evliliğe tercih edilmesinin sebepleri ve tasavvufî açıdan evliliğin bekarlığa üstün olmasının gerekçeleri başta olmak üzere evlilikte bilinçlenme ve niyet, eşlerin tanışma âdâbı, mehrin belirlenmesi, düğün, evlilik akdi, eşlerin birbirlerine karşı görevleri, cinsel hayatın niteliği ve boşanma gibi pek çok mesele üzerinde durmuştur. Bu yönüyle Mekkî'nin sunduğu çerçeve, teşekkül dönemi tasavvuf kültüründe evlilik ve aile hayatına bakışın anlaşılması açısından kapsayıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Bundan dolayı makalenin ana çerçevesini Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*'da yer verdiği bilgiler oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışmada, evlilik ve aile hayatıyla ilgili teorik yönü ağır basan Hücvîrî'nin *Keşfü'l-mahcûb*'u ve Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn*'inden sıklıkla, rivayet ağırlıklı olan Serrâc'ın *el-Lüma*'ı ve Hargûşî'nin *Tehzîbü'l-esrâr*'ından ise yer yer faydalanılacaktır. Ayrıca konuya ilişkin tabakat türü bilgiler ile çeşitli meselelerin ele alınışında Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) *et-Ta'arruf*'u,[8] Sülemî'nin (öl. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye*[9] ile *Risâle fî galatâti's-sûfiyye*'si,[10] İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'ı[11] ve Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *er-Risâle*'sinden[12] yeri geldikçe yararlanılacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın kapsamı, tasavvufun teşekkül sürecinin yaşandığı klasik dönemle sınırlandırılmış olup III./IX. yüzyıldan VI./XII. asrın başlarına kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır.

Bu çalışmada, Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*'da verdiği bilgiler merkeze alınarak klasik dönem tasavvuf metinlerinde mutasavvıfların evlilik hayatına bakışları incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle evlilikle mânevî terakkî arasındaki ilişki üzerinde durularak aile hayatının ruhî gelişime engel teşkil edip etmediği meselesi tartışılacaktır. Ardından bilinçlenme, niyet, tanışma, mehrin belirlenmesi, düğün ve evlilik akdi gibi evlilik öncesinde gözetilmesi gereken hususlara değinilecektir. Son olarak eşlerin birbirlerine

---

8 Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 139-140.

9 Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 78.

10 Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Risâle fî galatâti's-sûfiyye*, thk. Abdülfettâh Ahmed Mahmûd (Tahran: Müessese-i Pejûheşhâ-yı Hikmet ve Felsefe-i İran, 1398hş.), 3/471-473.

11 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, thk. Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 7/349, 8/21, 226-227, 9/260, 275.

12 Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 107, 109.

karşı sorumlulukları ve boşanma gibi evlilik sonrasında dikkate alınması gereken meselelere yer verilecektir. Bu doğrultuda makalede Mekkî merkezli bir okumayla günümüzde önemi giderek azalan aile kurumunun bireysel ve toplumsal hayattaki çeşitli işlevlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Gerek yurt dışında gerekse Türkiye'de Mekkî'nin tasavvufun çeşitli meselelerine ilişkin görüşlerini inceleyen pek çok akademik çalışma hazırlanmıştır. Ancak onun evlilik ve aile hayatına yönelik yaklaşımını ele alan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmayla Mekkî hakkında mevcut literatürdeki söz konusu boşluğun giderilmesi ve klasik dönem tasavvuf araştırmalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Makalenin tasavvuf düşüncesinde evlilik ve aile hayatını genel hatlarıyla konu edinen diğer çalışmalardan farklılaştığı temel husus da budur.[13]

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi benimsendiği için başta Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb*'u olmak üzere klasik dönem tasavvuf literatürüne ait temel kaynaklar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen veriler, "evlilik" ve "aile hayatı" kavramları çerçevesinde tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda "mutasavvıfların evliliğe bakışı", "evlilik öncesi süreçler" ve "evlilik sonrası sorumluluklar" şeklinde üç ana başlık belirlenmiş ve metinler bu başlıklar etrafında sınıflandırılmıştır. Analiz sürecinde metinler arası karşılaştırma yöntemi kullanılarak Mekkî'nin görüşleri diğer sûfî müelliflerin yaklaşımlarıyla birlikte ele alınmış ve böylece konuyla ilgili mutasavvıflar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Ayrıca elde edilen veriler kurgulanırken daha çok açıklayıcı ve betimleyici bir metot takip edilmiş, mümkün olduğunca tahlillere yer verilmiş ve yanlış değerlendirmeler eleştiri süzgecinden geçirilerek tenkit edilmiştir. Böylece *Kûtü'l-kulûb*

[13] Sûfîlerin evlilik ve aile hayatına dair yaklaşımlarını ele alan çalışmaların bazıları şu şekilde sıralanabilir: Süleyman Derin, "Tasavvufî Yolda İlerlemeye Bir Engel Olması Açısından Evliliğin Reddi ve Manevî Evlilik", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2001), 211-226; Emrah Sağmak, *İlk Dönem Sûfîlerinde Evlilik ve Aile Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1-70; Ömer Yılmaz, "Sûfîlerin Kadın ve Evlilik Konusuna Yaklaşımları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Türkistan'dan Balkanlara Türk Sûfizmi* (Ankara: Türk Ocakları Genel Merkezi Yayınları, 2021), 763-784; Emrah Baş, "Evlilik ve Aile Hayatıyla İlgili İbnü'l-Cevzî'nin Sûfîlere Yönelttiği Eleştirilerin Teşekkül Dönemi Tasavvuf Metinleri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Tasavvuf, Aile ve Toplum*, ed. Vahit Göktaş - Harun Alkan (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2025), 141-156; Halil Bozkurt, "Sûfîlerin Evlilik Telakkisi ve Tasavvufî Terbiyenin Günümüz Evliliğine Yansıyan Bazı Ahlâkî Boyutları", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2026), 49-65; Aynur Singin, "Sûfîlerin İnsanın Kemali Bağlamında Evlilik ve Bekarlık Meselesine Yaklaşımlarına Dair Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/1 (2026), 265-282.

merkezli bir okumayla klasik dönem tasavvuf literatüründe mutasavvıfların evlilik ve aile hayatına bakışları bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulmuştur.

1. Evlilik-Mânevî Terakkî İlişkisi: Aile Hayatı Rûhî Gelişime Engel midir?

Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde, genel itibarıyla teşvik edilmeyen bir tutum olmakla birlikte, evliliğe mesafeli durarak bekar kalmayı tercih eden bazı sahâbîlerin varlığı bilinmektedir. Tâbiîn ve özellikle tebeu't-tâbiîn dönemine gelindiğinde zühd eğilimlerinin güç kazanmasına paralel olarak evliliğe mesafeli yaklaşanların sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir.[14] Tabakat türü kaynaklar incelendiğinde Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/813)[15] gibi âlimler başta olmak üzere Muhammed b. Yûsuf el-İsfahânî (öl. 184/800),[16] Râbia el-Adeviyye (öl. 185/801 [?]),[17] Bişr el-Hâfî (öl. 227/841)[18] gibi sûfîlerin hiç evlenmediği; İbrâhim b. Edhem (öl. 161/778 [?]),[19] Dâvûd et-Tâî (öl. 165/781 [?]),[20] Ebû Süleyman ed-Dârânî'yi (öl. 215/830),[21] Bâyezîd-i Bistâmî (öl. 234/848 [?])[22] gibi mutasavvıfların ise evli olmakla birlikte sonradan evliliğe sıcak bakmadıkları kaydedilmektedir.

Bekarlığı evliliğe tercih etme eğilimi, ilerleyen dönemlerde bazı âlimlerin dikkatini çekmiş ve zamanla eleştiri konusu hâline gelmiştir. Bu tartışmaların merkezinde büyük oranda sûfî çevrelerin yer aldığı söylenebilir. Zira âlimlerden bazıları, ilimle meşgul olurken aileyi ihmal etme endişesinden dolayı bekar kalmayı tercih etmiştir. Ancak bu durum, ilim çevreleri tarafından bir zaruret hâli olarak değerlendirilmiş ve genellikle eleştiri konusu yapılmamıştır. Bazı sûfîlerde ise evliliğe mesafeli yaklaşmanın nefs terbiyesini önceleme, dünyaya bağlanmaktan kaçınma, ibadet hayatına daha fazla vakit ayırma gibi birden fazla gerekçeye dayandığı görülmektedir. Bu sebeple bekarlık, bazı sûfîler arasında daha belirgin bir nitelik kazanmıştır. Bu durum tartışmaların ağırlıklı olarak tasavvuf ekseninde yürütülmesine zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan tasavvuf yoluna yeni intisap eden sûfîler arasında da evlilik ve bekarlık konusunda bazı aşırı

---

14 II./VIII.–IV./X. yüzyıllar arasında bekarlığı tercih edenlere dair bir liste için bk. Durdane Zeynep Tekmen, *Erken Dönem Tasavvufta Zühd Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 165-166.

15 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/91.

16 İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/226-227.

17 Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 117.

18 Serrâc, *el-Lüma'*, 228; Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/402-403, 415-416; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/91.

19 İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/21; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/91.

20 İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 7/349.

21 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/438-439, 446; Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 78; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 9/260, 275; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 109; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 178.

22 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 107.

yaklaşımlar söz konusudur. Nitekim evliliğin mubah olduğunu ve mubah olan bir şeyin terk edilmesinin zühdün bir gereği olduğunu düşünen bazı mutasavvıflar, evliliğe sıcak bakmayıp bekar kalmayı tercih etmiştir. Hatta evlenip de eşiyle cinsel ilişkiye girmeyi reddeden ve çocuk sahibi olmanın dindarlığa engel teşkil ettiğini düşünen sûfîler de olmuştur. *el-Lüma*'da tasavvuf düşüncesinde dinin çeşitli meseleleriyle ilgili yanılgıları ele alan Serrâc'a göre bir grup mutasavvıf, nefsin şerrinden emin olmak için toplumdan el ayak çekilmesi gerektiğini, uzlet sayesinde Allah'ın seçkin kullarının sahip olduğu vasıfların elde edebileceğini ve mücerred bir hayatın zühdün elde edilmesinin ilk şartı olduğunu düşünmüştür. Hatta bunlar arasında nefsin arzularının kökünü kazımak için tenasül organını keserek kendisini hadım eden sözde sûfîler de olmuştur. Serrâc'a göre bu şekilde düşünenler, asıl problemin bâtında olduğunu göz ardı ederek hastalığın tedavisini zâhirde aramış ve bu sebeple tasavvufun teferruata ilişkin bir meselesinde hataya düşmüşlerdir.[23] Dolayısıyla tasavvuf içerisinde ortaya çıkan bu tür aşırı yaklaşımlar, zamanla hem ilim çevrelerinde hem de toplum nezdinde tepkiyle karşılanmıştır.

Tasavvufun İslâm'ın temel esaslarına uygun bir disiplin olarak ortaya konulabilmesi için öncelikle evliliğe dair âdâb ve erkânın belirlenerek sûfî çevrelerde zamanla ortaya çıkan aşırı yaklaşımların tashih edilmesi gerekir. Bu sayede mutasavvıflara dışarıdan yöneltilen eleştirilerin önüne geçilecek ve tasavvufun dinî ilimler içerisindeki meşruiyeti daha sağlam bir zemine kavuşacaktır. Nitekim bu amaç doğrultusunda klasik dönem sûfî müelliflerin önemli bir kısmı, kaleme aldıkları eserlerde evlilik hayatına dair müstakil başlıklara yer vermiştir. Bu müelliflerin başında Ebû Tâlib el-Mekkî gelmektedir. Zira o, *Kûtü'l-kulûb* isimli eserinde evlilik ve aile hayatını geniş bir perspektifte ele almıştır.

Kûtü'l-kulûb'da Mekkî, öncelikle bekarlığın evliliğe tercih edilmesi meselesi üzerinde durmaktadır. Ona göre normal şartlarda mubah olan evlilik, ihtiyaç duyulması hâlinde farz, bazı durumlarda ise mekruhtur. İlk dönem sûfîlerinin bazıları, çeşitli gerekçelerden hareketle evlenmenin mubah olduğu kanaatine varmış ve bu doğrultuda bekarlığı evliliğe tercih etmiştir.[24] Mekkî'nin zikrettiği bu gerekçeleri beş mesele

[23] Serrâc, *el-Lüma'*, 501-502. Buna benzer ifadeler Sülemî tarafından da dile getirilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sülemî, *Risâle fî galatâti's-sûfiyye*, 3/472-473. Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Derin, "Tasavvufî Yolda İlerlemeye Bir Engel Olması Açısından Evliliğin Reddi ve Manevî Evlilik", 211-226; Sağmak, *İlk Dönem Sûfîlerinde Evlilik ve Aile Hayatı*, 31-41; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 236.

[24] Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/401, 410-411.

etrafında özetlemek mümkündür.

İlk gerekçe, kalbine kadınlarla ilgili düşünceler geldiğinde sâlikin nefsinin esiri olması, düşünce ve himmetinin dağılması ve sorumlulukları yerine getirmede aksaklık yaşamasıdır. Mekkî'ye göre nefsini dizginlediği için fitneye düşmekten emin olduğunu düşünen bazı sûfîler, kişiyi Allah'a yaklaştıracak amellerden alıkoyduğu düşüncesiyle evliliğe sıcak bakmamıştır.[25] Bu bağlamda o, Ebû Süleyman ed-Dârânî'yi örnek olarak zikretmektedir. Zira naklettiğine göre Dârânî, evlenen bazı kişilerin dünyaya meylettiğini, gereksiz meşguliyetler sebebiyle mânevî olarak değişime uğradığını ve ibadetlerden önceki lezzeti almadığını düşünerek bekar kalmıştır. Bundan dolayı Ebû Süleyman, dünyaya rağbetin üç alametinden biri olarak evliliği de zikretmiş, hatta zaman zaman arkadaşlarını evlenmekten sakındırmıştır.[26] Teşekkül dönemi tasavvuf kaynakları incelendiğinde Mekkî'nin Dârânî'ye dair bu değerlendirmelerini destekleyen rivayetler yer almaktadır. Örneğin Kuşeyrî'nin naklettiğine göre Ebû Süleyman, her şeyin bir pasının bulunduğunu, kalpteki nurun pasının aile ve mal/mülk sevgisi olduğunu ve bunların kişi için uğursuzluk barındırdığını ifade etmiştir.[27] Yine Sülemî'nin aktardığına göre Dârânî, ailenin geçimini temin etmenin sâliki rızık endişesine sevk ettiğini, bunun da müridin kalbini sürekli meşgul ederek ondaki yakîn duygusunu zayıflattığını belirtmiştir.[28] Ayrıca İsfahânî'nin zikrettiğine göre Ebû Süleyman, herhangi bir işle meşguliyetleri bulunmadığı için bekarların evlilere kıyasla ibadetlerden daha fazla lezzet aldıklarını ifade etmiştir.[29] Bundan dolayı *Keşfü'l-mahcûb*'da Hücvîrî, Dârânî'yi "tecrîd ehli sûfîler" arasında zikretmiştir.[30] Dolayısıyla Dârânî örneğinde görüldüğü üzere bazı sûfîler, evliliğin dinî teklifleri ifa etmede bir engel teşkil edeceğini düşündükleri için bekar kalmayı tercih etmiştir.

İkinci gerekçe, sâlikin evlilikle birlikte yerine getiremeyeceğini düşündüğü sorumluluklar üstlenmekten kaçınma çabasıdır. Mekkî'ye göre bazı sûfîler, bekarlıkta geçim sıkıntısının daha az, ihtiyaçların sınırlı ve yükümlülüklerin hafif olduğu düşüncesiyle evliliğe mesafeli yaklaşmıştır.[31] Evlilikle birlikte sorumlulukların arttığına dikkat çeken Gazzâlî ise insanın zaman zaman kendisini günahlardan korumakta

25 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/403, 445.

26 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/438-439, 446.

27 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 109.

28 Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 78. Benzer bir rivayet için ayrıca bk. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 9/260.

29 İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 9/275.

30 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 178.

31 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/407.

yetersiz kalabileceğini belirtmiş; bu sebeple bazı sûfîlerin "Nefsimin sıkıntısı bana yeter, nasıl olur da buna bir de başka bir yük eklerim?" düşüncesiyle bekar kalmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.[32] Mekkî ve Gazzâlî'nin işaret ettiği bu husus, tasavvuf tarihinde sûfîlerin evlenmemek için ileri sürdükleri gerekçelerin başında gelmektedir. Nitekim kaynaklardan anlaşıldığı üzere İbrâhim b. Edhem, Bişr el-Hâfî gibi mutasavvıflar bu nedenle bekar kalmışlardır. Söz gelimi İbrâhim b. Edhem, kendi arzusu doğrultusunda evlenip bir kadını mağdur etme ihtimalinden çekinerek evliliğe sıcak bakmamıştır.[33] Yine Bişr el-Hâfî, *"Kadınların kocalarına karşı görevleri olduğu gibi kocalarının üzerinde de onların hakları vardır."*[34] âyetini referans göstererek kadının kendi üzerindeki haklarını yerine getirememe endişesiyle bekar kaldığını belirtmiştir. Ayrıca hakkında 'evlenmeyerek sünneti terk etti' yönünde söylentiler yayılması üzerine Bişr, farzları yerine getirmekle meşgul olduğu için bu sünneti ihmal ettiğini ifade etmiştir.[35] Dolayısıyla İbrâhim b. Edhem ve Bişr el-Hâfî örneğinde görüldüğü üzere bazı sûfîler, evlilikle birlikte gelen sorumlulukları hakkıyla yerine getirememe endişesiyle evliliğe sıcak bakmamıştır.

Üçüncü gerekçe, evlenmeye uygun bir eş adayının bulunmamasıdır. Mekkî'ye göre son dönemlerde güzel erdemlere sahip dindar birisini bulmak zorlaşmıştır. Ona göre sağlıklı bir evlilik niyetinde olan kişinin, bilgisizliği gidermek için ilme, olumsuz durumlara tahammül göstermek için hilme ve küçük hataları telafi etmek için hikmete ihtiyacı vardır. Eğer kişide bu olumlu nitelikler bulunmazsa hem kendisinin zarar görmesine hem de karşı tarafın mağdur olmasına yol açabilir. Bundan dolayı kendisinden emin olmayan ve karşı tarafa da güven duymayan bazı sûfîler bekar kalmayı tercih etmiştir.[36]

Dördüncü gerekçe, zenginlerin fakirlerin haklarını gözetme konusunda cimri davranmasıdır. Mekkî'ye göre nasıl ki fakirler yoksul olma noktasında zenginlere muhtaçsa zenginler de infakta bulunup sevap elde etme yönünden fakirlere muhtaçtır. Zenginlerin fakirlere karşı yükümlülüklerini yerine getirmemesi sebebiyle fakir olan

---

32 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/90.

33 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/91.

34 el-Bakara 2/228.

35 Bişr, Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) üç konuda kendisine üstünlük sağladığını belirterek bunlar arasında evliliği zikretmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/402-403, 415-416; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/91.

36 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/404, 440. Hücvîrî de Mekkî gibi yaşadığı dönemde uygun bir eş adayı bulmanın güçlüğünden yakınmaktadır. Ona göre bu nedenle bir grup sûfî evliliğe sıcak bakmamıştır. Detaylı bilgi için bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 424.

bazı sûfîler evliliğe güç yetirememiştir.[37]

Son gerekçe ise kazanç yollarında meydana gelen bozulmalardır. Mekkî'nin belirttiğine göre yaşadığı dönemde kazanç yollarının çoğu haram işler üzerinden gerçekleştiği için pek çok kişi günaha düşmüştür.[38] Gazzâlî de helal yollardan mal edinmenin giderek zorlaştığını, birçok kimsenin gayrimeşru yollarla kazanç elde edip çoluk çocuğuna haram yedirdiğini, böylece hem kendisini hem de ailesini helaka sürüklediğini ifade etmiştir.[39] Dolayısıyla 'nereden kazanıp nereye harcadığı' hususunda sorumluluk bilinci taşıyan bazı sûfîler, harama düşme ihtimalinden sakınmak amacıyla bekarlığın kendileri için daha güvenli bir yol olduğunu düşündükleri için evliliğe mesafeli yaklaşmışlardır. Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*'da son üç gerekçe sebebiyle bekarlığı evliliğe tercih eden sûfîlerin kimler olduğu konusunda herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.

Sonuç itibarıyla Mekkî'ye göre kalbine kadınlarla ilgili düşünceler geldiğinde nefsine hâkim olan, evlilikle birlikte doğacak yeni sorumluluklar yüklenmekten kaçınan, araştırmasına rağmen uygun bir eş adayı bulamayan, evliliğe ekonomik olarak güç yetiremeyen ve evliliği sürdürebilecek bir işe sahip olmayan kişi bekarlığı evliliğe tercih edebilir. Bununla birlikte sûfîler, bu ve benzeri gerekçelerle bekar bir hayat sürmenin tasavvufî açıdan makbul bir eylem sayılabilmesi için bazı edeplerin yerine getirilmesini de şart koşmuşlardır. Söz gelimi Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*'da evlenmeme yönünde bir tercihin meşru olabilmesi için sâlikin düşünülmemesi gerekeni zihnine getirmemesi, görülmemesi gerekene bakmaması, nefsin arzu ve isteklerini açlıkla dizginlemesi, şeytanın vesveselerini iyiye yormaması, gönlünü oğlanlarla meşgul etmemesi ve nefsin hevasını ilham adı altında meşrulaştırmaması gerektiğini vurgulamıştır.[40] Buna göre eğer sâlik, bekarken bu edeplerden birini veya birkaçını ihmal ederse tasavvufî açıdan makbul sayılmayan bir eylemde bulunduğu kabul edildiği için derhâl evlenmesi gerekir.

Bekarlığın evliliğe tercih edilmesinin gerekçelerini çeşitli yönleriyle ele alan Mekkî, daha sonra üstünlük açısından evlilikle bekarlık arasında nasıl bir ilişki olduğu meselesi üzerinde durmaktadır. Onun burada ulaşmak istediği netice, bekar kalmayı tercih eden sûfîlerin tutumlarını değersizleştirmeden evliliğin tasavvufî açıdan taşıdığı önemi ortaya koymaktır. Mekkî'ye göre nasıl ki cihada katılan bir kişi katılmayana göre daha

37 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/401, 404-405.

38 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/437-438.

39 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/88-90.

40 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 426.

faziletliyse aynı şekilde evlenen bir kimse de bekara göre daha üstündür.[41] Mekkî, evliliğin bekarlığa üstünlüğünü Bişr'den nakledilen bazı rivayetler üzerinden temellendirmektedir. İlk rivayete göre vefatından sonra rüyada görülen Bişr, cennette yetmiş derece yükseldiğini, peygamberlerin makamına yaklaştığını, ancak evlilerin derecesine ulaşamadığını belirtmiştir. İkinci rivayette Bişr, Allah'ın rüya âleminde kendisine, "Huzuruma bekar olarak gelmenden hoşlanmadım!" şeklinde hitap ettiğini ifade etmiştir. Üçüncü rivayete göre Bişr, ailesine karşı gösterdiği sabırdan dolayı Ebû Nasr et-Temmâr'ın (öl. ?) kendisinden daha yüksek bir mertebede bulunduğunu söylemiştir. Son rivayette ise geçim sıkıntısı yaşayan bir kişinin dua talebi üzerine Bişr, içinde bulunduğu durumda yapılan duanın daha faziletli olduğunu belirterek asıl onun kendisine dua etmesi gerektiğini vurgulamıştır.[42] Mekkî'ye göre Bişr örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda bekarlık evliliğe tercih edilse bile evlilik tasavvufî açıdan bekarlıktan daha üstün bir mertebedir. Öyle ki evliyken eda edilen ibadetler, bekarken yerine getirilenlerden daha faziletlidir.[43] Buna göre Mekkî'nin düşüncesinde bekar kalmak için ileri sürülen gerekçeler ortadan kalktığında sûfî için evlenmek dinî açıdan daha evladır. Başka bir ifadeyle kalbine kadınlarla ilgili düşünceler geldiğinde nefsine hâkim olamayan, evlilikle birlikte doğacak yeni sorumlulukları yüklenmekten kaçınmayan, uygun bir eş adayı bulan, evliliğe ekonomik olarak güç yetiren ve evliliği sürdürebilecek bir işe sahip olan sâlikin evlenmesi tasavvufî açıdan daha makbuldür.

Mekkî, son olarak evlilikle mânevî terakkî arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Ona göre bazı çevrelerde iddia edildiğinin aksine evlilikle mânevî tekâmül arasında bir çatışma veya karşıtlık söz konusu değildir. Bilakis gerekli şartların bilinçli bir şekilde yerine getirilmesi durumunda evlilik, kişinin rûhî gelişimine ve mânevî olgunlaşmasına önemli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda o, peygamberler tarihi, nakledilen rivayetler ve süregelen uygulamalardan örnekler vererek evliliğin bireysel ve toplumsal işlevlerine vurgu yapmaktadır.

Öncelikle evlilik, peygamberlerin ahlâkının bir parçası olup eski zamanlardan beri süregelen bir gelenektir. Nitekim Kur'ân'da peygamberlerin nitelikleri arasında "eş edinme" ve "çocuk sahibi olma" vasıfları da zikredilmiş ve bu durum onlar için bir övgü

41 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/421.

42 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/416, 443.

43 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/421. Hücvîrî, bu konuda Mekkî'yle aynı görüşte değildir. Ona göre tasavvuf yolunun esasları bekarlık üzerine kurulmuştur. Sâlik, nefsin arzu ve isteklerini riyâzet ve mücâhede yoluyla dizginleyip kontrol altına alabilir. Bu nedenle müridin mânevî yolculuğunu sürdürebilmesi için evlenmesi zorunlu değildir. Dolayısıyla onun düşüncesinde tasavvufî açıdan bekarlık, evlilikten daha üstün bir mertebedir. Detaylı bilgi için bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 424-425.

vesilesi kılınmıştır.[44] Mekkî, bu durumu peygamberler tarihinde aktarılan bir kıssa üzerinden temellendirmektedir. Rivayete göre âbidlerden biri sürekli ibadetle meşgul olup kendisini tamamen Allah'a adamıştır. Onun bu hâli dönemin peygamberine anlatıldığında, peygamber onu övmüş ve "Evlilik sünnetini terk etmemiş olsaydı gerçekten ne güzel bir insan olurdu." demiştir. Bunu duyan âbid, peygamberin yanına giderek evlenip eşini zor durumda bırakmaktan endişe ettiği için bekar kaldığını belirtmiştir. Bunun üzerine peygamber, âbidi himayesi altına almış ve kendi kızıyla evlendirmiştir.[45] Dolayısıyla Mekkî'ye göre peygamberler evlenip çocuk sahibi olmayı bir gelenek hâline getirmiş ve bu geleneğin devam edip yaygınlaşması için gayret göstermişlerdir. Bu bağlamda ümmet içerisinde peygamberlerin ahlâkıyla nitelenme noktasında ön plana çıkan sûfîlerin de bu geleneğe uyarak evlilikten geri durmaması gerekir.

İkinci olarak gerek naslarda gerekse nakledilen rivayetlerde evliliğin bekarlıktan daha faziletli olduğu vurgulanmış ve Müslümanlar evlenmeye teşvik edilmiştir. Nitekim Kur'ân'da evli olmayanların evlendirilmesi tavsiye edilmiştir.[46] Başka bir âyette ise kadınların erkekler için, erkeklerin ise kadınlar için bir örtü olduğu ifade edilmiştir.[47] Hz. Peygamber, sünnetleri arasında evliliği zikretmiş,[48] evlenen kişinin dinin yarısını kurtardığını belirtmiş,[49] evlilik sonucunda Allah'ın dostluğunun (*velâyet*) elde edilebileceğini ifade etmiş[50] ve evliliğin azalmasıyla yeryüzünde fitne ve fesadın yayılacağını vurgulamıştır.[51] Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53) Allah'ın huzuruna bekar olarak çıkmaktan çekindiğini ifade etmiş, Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-88) ibadetle ilgili yükümlülüklerin evlilikle kemale ereceğini belirtmiş, Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) ise kişinin evliliğe olan ihtiyacının azığa olan ihtiyacı gibi olduğunu söylemiştir. Bu ve benzeri rivayetlerden hareket eden Mekkî'ye göre Allah'tan sonra kişi için en uygun olanı bilen, Hz. Peygamber ve onun ümmetinin önde gelen âlimleridir. Şayet evlilik bir fazilet olmasaydı ne naslarda ne de rivayetlerde bu denli

44 er-Ra'd 13/38.

45 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/414-415, 421-422.

46 en-Nûr 24/32.

47 el-Bakara 2/187.

48 İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Kurul (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009), 335 (No. 1846).

49 Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, thk. Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/175 (No. 2681).

50 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 24/383 (No. 15617).

51 Tirmizî, *el-Câmiü's-sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), 2/380-381 (No. 1084).

güçlü bir biçimde teşvik edilirdi. Bundan dolayı sahabe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn nesli ile sûfîler, aile kurumunu hayatlarının ayrılmaz bir parçası hâline getirmişlerdir. Bu durum evlilikle rûhî gelişim arasında herhangi bir karşıtlığın bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır.[52]

Son olarak evlilik güçlü bireylerin, güçlü bireyler ise sağlıklı bir toplumun inşa edilmesini sağlamaktadır. Nitekim evlilik sayesinde kişi, helal bir bağ içerisinde insanın fıtratında var olan sevme, sevilme, yakınlık ve aidiyet gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Mekkî'ye göre bu şekilde nefsine hâkim olmayı başaran sâlik, düşünce ve himmetini belli bir noktada toplayarak daha derinlikli bir dinî hayat yaşayabilir. Hatta evlilik, bireysel mutluluğun elde edilmesiyle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenin sağlanmasını da temin etmektedir. Zira evlilik sayesinde toplumda gayr-ı meşru ilişkiler azalmakta ve bu sayede nesil koruma altına alınmaktadır. Mekkî'ye göre böylece evlâd ü iyal aracılığıyla kıyamete kadar neslin devamlılığı sağlanmış olmaktadır.[53] Hücvîrî de Mekkî gibi evliliğin bireysel ve toplumsal işlevlerine dikkat çekmektedir. Ona göre kişinin nefsânî arzularını helal bir yolla tatmin edip gönül huzuruna erişebilmesi için evlilik gereklidir. Ayrıca çocuk sahibi olmak suretiyle neslin devamlılığı sağlanmaktadır. Bu bağlamda Hücvîrî, her gece yatmadan önce evli olan sâlike şu duayı yapmayı tavsiye etmektedir: "Allahım! Yaptığım evlilikle harama sevk eden arzu ve isteklerimi helal yoldan gidermemi sağla ve senin rızanı kazanmak için bana hayırlı evlatlar ihsan et."[54] Gazzâlî ise evliliğin toplumsal yönünü bireysel işlevinden daha önemli görmektedir. Ona göre evlenmenin asıl amacı, çocuk sahibi olunarak neslin devamlılığının sağlanmasıdır. Şehvet ise eşleri çocuk sahibi olmaya yönelten bir güç olup ikinci planda yer almaktadır. Kişi, şehvet duygusunu evlilik yoluyla doğru bir şekilde yönetebilirse bu sayede daha sağlam bir dinî hayat yaşayabilir.[55]

Netice itibarıyla Mekkî'ye göre mutasavvıflar arasında evliliğin mânevî terakkîye engel olduğunu savunan bazı kişiler olmuştur. Ancak aile kurumunun peygamberlerin ahlâkının bir parçası olması, naslar başta olmak üzere çeşitli rivayetlerde teşvik edilmesi ve sahabe, tâbiîn ile tebeü't-tâbiîn nesli tarafından bizzat uygulanması bu iddianın geçersizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca evlilik sayesinde nefsine

[52] Rivayetlerle ilgili değerlendirmeler için bk. Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/401-402, 412-416, 485; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 421; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 3/58-62.

[53] Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/409, 418, 421.

[54] Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 421, 423.

[55] Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/67-83.

hâkim olmayı başaran sâlik, düşünce ve himmetini belli bir noktada toplayarak daha derinlikli bir dinî hayat yaşamakta ve sahip olduğu evlâd ü iyal aracılığıyla kıyamete kadar neslin devamlılığına katkı sağlamaktadır.[56]

Buraya kadar Mekkî merkezli ele alınan meselelerden anlaşılacağı üzere tasavvufun zühd ile iç içe olduğu erken dönemde sûfîler, uzlet hayatını öncelemelerinin de bir sonucu olarak bekarlığı evlilikten daha üstün görmüşlerdir. Nitekim aile hayatına çeşitli gerekçelerle mesafeli duran mutasavvıfların hepsi II./VIII. asır ile III./IX. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşamıştır. Ancak sonraki süreçte özellikle tasavvufun zühd dindarlığındaki yanlış yönelimleri eleştirerek ilmî bir dil kazanmasıyla birlikte bu yaklaşım tersine dönmüştür. Zira tabakat türü eserler incelendiğinde III./IX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sûfîler arasında evliliğe menfi yaklaşan bir tutumun devam etmediği görülmektedir. Tasavvuf düşüncesindeki bu dönüşüm, bir yandan tasavvuf yoluna yeni intisap eden sâlikler arasında aile hayatına dair yanlış eğilimleri tashih etme, diğer yandan sûfî olmayan çevrelerden evlilikle ilgili yöneltilen eleştirilere cevap verme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu durum tasavvufun amelî bir hareketten nazarî bir disipline dönüşme sürecini yansıtması bakımından dikkate değerdir. Bu çerçevede sûfîler, dinî hayatın temel unsurlarından biri olan evlilik ve aile hayatını belirli kaideler etrafında ele alarak tasavvufun dinî ilimler içerisindeki meşruiyetini daha da sağlamlaştırmışlardır. O hâlde evlilik öncesinde ve sonrasında hangi edeplere riâyet edilmesi gerekir? Bir sonraki iki başlıkta bu sorunun cevabı aranacaktır.

2. Evlilik Öncesi: Bilinç, Niyet, Tanışma ve Akdin İlanı

Sağlıklı bir toplumun inşasında önemli bir role sahip olan evliliğin öncelikle sağlam temeller üzerine kurulu olması gerekir. Bu noktada Mekkî, "bilinçlenme" ve niyet" kavramlarına atıfta bulunmaktadır. Burada bilinçlenme, kişinin evlenmeden önce aile hayatına dair temel meseleleri öğrenmesidir. Çünkü bilinçli bir şekilde yapılan evlilik, sevgi, saygı ve güvene dayalı birlikte yaşama hedeflerini içerdiği için mutlu bir ailenin

[56] Hücvîrî ve Gazzâlî, evlilik-mânevî terakkî ilişkisini Mekkî'den farklı bir tarzda ele almaktadırlar. Onlara göre meselenin özü fıtratla ilgili olup "uzlet" ve "sohbet" kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Buna göre bekarlık, Hak'tan ayrılıp uzleti tercih edenler için ziynetken; evlilik ise halkla sohbeti benimseyenler için bir gerekliliktir. Kişinin bu konuda karar verebilmesi için öncelikle hangi fıtrata sahip olduğunu belirlemesi gerekir. Öte yandan Hücvîrî'ye göre bekarlıkta kalpte şehveti besleme ve hata yapmaya meyilli olma; evlilikte ise gönlü başka bir şeyle meşgul etme ve kalbi nefsin hazzıyla baş başa bırakma şeklinde iki âfet vardır. Bekarlığı ya da evliliği tercih eden kişilerin bu âfetlerden sakınması icap eder. Detaylı bilgi için bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 422; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/92-93.

oluşmasına vesile olmaktadır. Aileyle ilgili bir bilinç oluşmadığı takdirde ise en küçük bir sorun karşısında tartışmalar yaşanacak, çiftler arasındaki bağ giderek zayıflayacak ve hatta boşanma neticesinde aile dağılacaktır.[57] Niyet ise kişinin Allah'ın rızasını merkeze alarak ortak dinî idealler doğrultusunda ömür boyu sürecek bir birlikteliğe yönelik iradede bulunmasıdır. Sûfîlere göre evlilik, kulun yerine getirebileceği önemli amellerden biridir. Evliliğin başlangıcında ihlâsla yapılan bir niyet, sürecin gidişatını belirlemektedir. Bundan dolayı kişinin Allah'ın rızasını kazanmak, Hz. Peygamber'in sünnetlerinden birini yerine getirmek, haramlardan sakınarak iffetini muhafaza etmek ve nihayetinde dünya ve âhiret saadetine ulaşmak niyetiyle evliliğe ilk adımı atması gerekir.[58]

Evlilikte önemli olan hususların başında kişinin kendisiyle ünsiyet kurabileceği mü'min/e birisini bulması gelmektedir. Çünkü karşı tarafın yoldaşlığı sayesinde sâlik, sorumlu olduğu dinî yükümlülükleri daha kolay bir şekilde yerine getirebileceği huzurlu bir aile ortamına kavuşabilir. Bundan dolayı mutasavvıflar, uygun ve doğru eş adayının bulunmasını sağlıklı bir mânevî gelişimin olmazsa olmaz şartı olarak görmektedirler.[59] O hâlde iyi bir eş adayı hangi vasıflara sahip olmalıdır? Mekkî'ye göre güzel erdemlere sahip birisiyle evlenmek, dünya ve âhiret saadetine giden yolu açmaktadır. Bu noktada evlenilecek kişinin genel itibarıyla dindar, yumuşak huylu, geniş gönüllü, tatlı dilli, cömert ve kanaatkâr gibi olumlu nitelikleri taşıması gerekir. Ayrıca erkeğin ailesine değer veren, evin ihtiyaçlarını gideren, bid'at sayılacak işlerle meşgul olmayan, içki içmeyen, faiz yemeyen ve kumar oynamayan; kadının ise kocasına itaat eden, eşine ve çocuklarına sevgisini her koşulda gösteren ve evin işlerini idare eden biri olması icap eder.[60] Öte yandan anne ve babanın sorumlulukları arasında çocuklarını güzel niteliklere sahip kimselerle evlendirmek de yer almaktadır. Çünkü

---

57 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/468.

58 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/441; Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr*, 598; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 421-422; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/96.

59 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 422.

60 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/424-425, 440, 447, 451. Mekkî, evlenilecek kişinin ahlâkını nefis mertebeleriyle ilişkilendirerek ele almaktadır. Buna göre nefs-i müsevvile ve nefs-i emmâre mertebelerinde bulunup günah işleyen ve kötülüğe teşvik eden kişilerden uzak durulmalıdır. Ancak nefs-i levvâme, nefs-i mütmainne ve nefs-i marzıyye mertebelerinde yer alıp kötülük anında kendini kınayan, günahtan uzak durması sebebiyle kalben huzura eren ve dolayısıyla Hakk'ın kendisinden razı olduğu kimselerle ise evlenmek gerekir. Detaylı bilgi için bk. Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/427-428. Hargûşî, evlenilecek kişinin sahip olması gereken niteliklerle ilgili pek çok rivayete yer vermiştir. Gazzâlî ise evlenilecek kadında bulunması zorunlu olan özellikleri geniş bir şekilde ele almıştır. Detaylı bilgi için bk. Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr*, 2/595-598; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/99-108.

kötü özelliklere sahip birisinin, iyi vasıflara sahip bir Müslümanın dengi olması mümkün değildir. Bundan dolayı ebeveynlerin çocuklarını yukarıda belirtilen erdemlere sahip birisiyle evlendirmeye özen göstermesi gerekir. Bu konuda Mekkî, anne ve babanın özellikle kız çocukları hususunda dikkatli olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre kızını takva sahibi biriyle evlendirmeyen kişi, dinen mükellef olduğu bir görevi hakkıyla ifa etmediği gibi kız çocuğuna zulmederek akrabalık bağını da zayıflatmış olur.[61]

Evlilik öncesi süreç kapsamında ele alınması gereken bir diğer husus çok eşlilik meselesidir. Bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere sûfîlerin önemli bir kısmı, nefsânî arzulara karşı koymakta zorlanması sebebiyle harama düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalan sâlik için evliliğin vâcip olduğu görüşünü benimsemiştir. Mekkî'ye göre tek eşle nefsini kontrol altına alamayan müridler, içinde bulundukları şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda çok eşliliği tercih edebilirler.[62] Ona göre çok eşliliğin asıl hikmeti, kişinin nefsânî arzular karşısında daha dirençli ve dengeli bir hâl kazanmasına katkı sağlamasıdır.[63] Bununla birlikte Mekkî, çok eşliliğin kayıtsız bir biçimde teşvik edilmediğini özellikle vurgulamaktadır. Ona göre çok eşliliğin dinen meşru ve makbul sayılabilmesi için eşler arasında adaletin titizlikle gözetilmesi gerekir. Ancak Mekkî, insan tabiatı gereği adaletin tam anlamıyla sağlanmasının son derece güç olduğuna dikkat çekerek tek eşli evliliğin mânevî bakımdan daha isabetli bir tercih olduğunu ifade etmiştir.[64] Böylece Mekkî, çok eşliliği belirli şartlar altında mümkün görmekle birlikte, tasavvufî anlamda hedeflenen aile düzeni açısından tek eşli evliliği önceleyen ihtiyatlı bir yaklaşım ortaya koymuştur.

İslâmî hassasiyetler gözetilerek yapılan evlilik öncesi görüşmeler, tarafların birbirlerini tanıması açısından büyük önem taşımaktadır. Serrâc'a göre tanışmada dikkat edilmesi gereken en önemli husus küfüv, yani denkliktir. Bu bağlamda adayların, özellikle dindarlık başta olmak üzere ekonomi, kültür, eğitim ve sosyal hayat gibi alanlarda birbirlerinden çok farklı bir konumda bulunmadıklarından emin olmaları gerekir. Ancak denklik değerlendirilirken ayrıntılara inmeden genel bir çerçevede meselelerin ele alınmasına özen gösterilmelidir.[65] Öte yandan Mekkî'ye göre birbirlerini tanımaları ve buna göre karar vermeleri için tarafların süreci şeffaf bir

61 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/451.

62 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/428-430.

63 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/436-37.

64 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/431-432.

65 Serrâc, *el-Lüma'*, 228.

şekilde yürütmeleri zorunludur. Onun aktardığına göre yaşlı bir adam saç ve sakalını boyayarak yaşını gizlemiş ve tanışma esnasında bu durumu karşı taraftan saklamıştır. Evlilik gerçekleştikten sonra gerçeğin ortaya çıkması üzerine kadın durumu ilgili mercilere taşımış ve dönemin halifesi Hz. Ömer boşanmalarına hükmetmiştir.[66] Ayrıca Mekkî'ye göre tanışma esnasında tarafların, evliliğe teşvik eden ve dinen câiz olan yüz, eller ve ayaklara bakması müstahaptır. Nitekim Hz. Peygamber, kalplerin kaynaşması için evlenme niyetinde olan kişilerin birbirini görmelerinin uygun olacağını belirtmiştir.[67] Benzer bir şekilde A'meş el-Kûfî (öl. 148/765), birbirini görmeden yapılan evliliklerin çoğunun gam ve kederle sonuçlandığını ifade etmiştir.[68]

Tanışma sürecinin ardından evlenmeye karar veren çiftler, yapacakları evlilik akdini yakın çevrelerine duyurmak amacıyla sade bir düğün tertip etmelidirler. Mekkî ve Gazzâlî'ye göre israfa kaçmamak şartıyla düğün esnasında misafirlere yemek ikram etmek sünnettir. Hatta Mekkî, katıldığı iki düğünden birinde arpadan yapılmış yemek, diğerinde ise hurma ikram edildiğini belirtmiştir. Ayrıca düğün vesilesiyle yapılan davete icabet etmek zorunludur.[69] Diğer taraftan sûfîler, bazı bid'at uygulamalar sebebiyle evliliğin bir tür ticarî ilişkiye dönüşmemesi konusunda evlenecek çiftlere ikazlarda bulunmuşlardır. Söz gelimi Mekkî'ye göre kadınların mehir konusunda aşırıya kaçmaması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber, bazı eşleriyle on dirhem, su testisi, el değirmeni, içi lif dolu yatak veya deri yastık gibi basit eşyalar karşılığında evlenmiştir.[70] Ayrıca Mekkî'ye göre yapılan nikahın geçerli olabilmesi için icap ve kabulün gerçekleşmesi ve iki âdil şahit ile kızın velisinin törende hazır bulunması gerekir. Şayet kadın dul olup velisi yok ise bu durumda ya dönemin devlet yöneticisi ya da onun tayin ettiği bir yetkili, veli sıfatıyla nikahta hazır bulunmalıdır.[71]

Netice itibarıyla Mekkî, evliliğin sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi için evlenmeden önce evliliğe dair bir bilincin kazanılması, aile hayatına yönelik niyetin tashih edilmesi, mânevî terakkîye engel teşkil etmeyen bir eş adayının seçilmesi, adaylar arasında çeşitli meselelerde denkliğin (*küfüv*) sağlanması ve evlilik öncesi bütün

66 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/440-441.

67 Nesâî, *es-Sünen*, thk. Kurul (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 768 (No. 3234-3235).

68 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/448-449.

69 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/449-450; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/109-111.

70 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/449; Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr*, 598; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/96. Hz. Peygamber'in hanımlarına verdiği mehirler hakkında detaylı bilgi için bk. Ayşe Betül Algül - Ömer Faruk Habergetiren, "Hz. Peygamber Dönemi Mehir Miktarları ve Günümüzdeki Karşılıkları", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 213-222.

71 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/452.

süreçlerde İslâm'ın temel esaslarına riayet edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Onun bu meselelere dair yaklaşımı incelendiğinde, dönemin toplumsal yapısının da etkisiyle açıklamalarını büyük ölçüde erkek merkezli bir dil üzerinden inşa ettiği görülmektedir. Bununla birlikte *Kûtü'l-kulûb*'un ilgili bölümünde ele aldığı meselelerin sadece erkeklere değil, kadınlara da hitap ettiğini açıkça ifade etmiştir.[72] Öte yandan Mekkî'nin evlilik öncesinde dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde dururken zaruret bulunmadıkça ayrıntılı fıkhî tartışmalara girmemesi dikkat çekicidir. Bu yaklaşım sûfîlerin genel itibarıyla amelî meselelerin zâhirî hükümlerinden ziyade, onların derûnî boyutlarına yoğunlaşmalarıyla uyum arz etmektedir. Diğer taraftan Mekkî'nin evliliğin bir tür ticarî ilişkiye dönüşmemesi yönündeki uyarısı da mutasavvıfların yaşadıkları dönemde ortaya çıkan toplumsal sorunlardan bihaber kalmadıklarını göstermektedir.

3. Evlilik Sonrası: Aile Hayatı ve Boşanma

Kur'ân'da evlilik, sadece iki insanın bir araya gelmesi olarak değil, aynı zamanda sorumluluklar içeren bir birliktelik olarak tasvir edilmektedir.[73] Bu sorumluluklar, eşler arasındaki sevgi, saygı ve güven bağını güçlendirerek aile kurumunun sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Teşekkül dönemi tasavvuf metinlerinde, aile içerisinde erkek ve kadın arasında belirli bir görev dağılımı yapılmıştır. Buna göre genel olarak erkek, evin geçimi için kazanç sağlamaya çalışırken; kadın ise evin iç düzeniyle ilgilenmektedir. Bu bağlamda sûfîler, eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını bu görev paylaşımı çerçevesinde ele almaktadırlar. Onlara göre mutlu bir aile ortamının inşa edilmesi, ailedeki her bir ferdin kendi sorumluluklarını bilinçli bir şekilde yerine getirmesiyle mümkündür.

Mekkî, öncelikle aile fertlerinin tamamını ilgilendiren sorumluluklar üzerinde durmaktadır. Bunların başında, aile bireyleri arasında "sabır" ve "şükür" erdemlerine dayalı bir bilincin geliştirilmesi gelmektedir. Hz. Peygamber, nimet karşısında şükredilmesini, musibet anında ise sabredilmesini tavsiye etmiş, mü'minlerin hayat mücadelesinin bu iki davranıştan ibaret olduğunu belirtmiş ve her iki durumun da onlar için hayır taşıdığını ifade etmiştir.[74] Mekkî de aile hayatını bu perspektiften değerlendirerek aile fertlerine düşen ortak sorumluluğun, şükür ve sabır çerçevesinde güçlü bir aile ortamı inşa etmek olduğunu vurgulamıştır. Buna göre aile içinde yaşanabilecek küçük sıkıntılar karşısında sabır ve anlayışla hareket edilmeli ve bu tür

[72] Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/422.

[73] el-Bakara 2/228.

[74] Müslim b. Haccâc, *el-Câmiü's-sahîh*, thk. Muhammed en-Nâsır (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2013), 8/227 (No. 2999).

durumların büyütülerek huzuru bozmasına izin verilmemelidir. Bunun yanı sıra güzel imkânlarla karşılaşıldığında bu lütufların kalıcı hâle gelmesi ve daha da artması için Allah'a şükredilmesi gerekir.[75] Aile fertlerinin tümünü ilgilendiren bir diğer sorumluluk ise dinî yükümlülüklerin kolayca yerine getirilebildiği bir aile ortamının oluşturulmasıdır. Mekkî'ye göre sâlik, evlendikten sonra da dünyanın geçici arzu ve istekleri karşısında gönlünü muhafaza etmelidir. Bu bağlamda aile bireyleri, evrâd u ezkârlarını aksatmadan mânevî bakımdan daha üst mertebelere ulaşmaya gayret etmelidirler.[76]

Daha sonra Mekkî, kocanın eşine ve çocuklarına karşı sorumlulukları üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, kocanın çalışarak gelir elde etmesi ve bu gelirle evin geçimini sağlamasıdır.[77] Kesb ile tevekkül arasında karşıtlık bulunmadığını düşünen sûfîler, sâlikin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlamak için çalışmasının farz olduğunu savunmaktadırlar.[78] Nitekim Hz. Peygamber kişinin ailesi için yaptığı her harcamanın kendisi için bir sadaka olduğunu ve bundan dolayı sevap kazanacağını ifade etmiştir.[79] Bununla birlikte kocanın ailesinin geçimini dinen helal olan yollardan sağlaması gerekir.[80] Zira "helalinden kazanıp ailesi için harcamak" klasik tasavvuf metinlerinde velilerin amelleri arasında zikredilmiştir.[81] Daha önce belirtildiği üzere Mekkî ve Gazzâlî'ye göre eğer kişi bu sorumluluğu yerine getirme noktasında kendine güvenmiyorsa ve evlendikten sonra haram yollara sapma ihtimali bulunuyorsa bekar kalması kendisi için daha uygundur.[82]

Kocanın bir diğer sorumluluğu, eşine ve çocuklarına karşı şefkat ve merhametle muamele etmesidir. İslâm düşüncesinde aile içinde şefkatli davranışların ne denli büyük bir değer taşıdığına dair dikkat çekici örnekler mevcuttur. Örneğin Mekkî'nin aktardığına göre Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797), geceleyin kalkıp çocuklarının üzeri açılmış mı diye kontrol eden ve açık olanların üzerini örten kişinin bu davranışını, Allah

---

75 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/444, 460. Sabır ve şükrün ailenin saadetine etkisi hakkında detaylı bilgi için bk. Nuran Çetin, "Ailenin Mutluluğunda Tasavvufî Açıdan Sabır ve Şükür Bilincinin Etkisi", *Aile ve Değerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Recai Doğan vd. (Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları, 2021), 172-180.

76 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/407. Dinî tekliflerin yerine getirilmesinin, aile bireylerinin mânevî olgunlaşmasına etkisi konusunda ayrıca bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 423-424, 426.

77 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/442.

78 Serrâc, *el-Lüma'*, 497-498; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 139-140; Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/501-502; Sülemî, *Risâle fî galatâti's-sûfiyye*, 3/471.

79 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, thk. Muhammed b. Nâsır (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1422hk.), 5/83 No. 4006.

80 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 423.

81 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/442.

82 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/404-405; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/88-90.

yolunda yapılan cihattan daha faziletli görmüştür.[83] Mekkî'ye göre koca, ev ortamında samimi ve sıcak bir havanın oluşmasından yükümlüdür. Lokmân-ı Hekîm'in, "Akıllı kişi, ailesinin yanında çocuk gibi; insanların arasında ise olgun biri gibi davranandır." sözü bu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir. Yine siyer kaynaklarında Hz. Peygamber'in aile fertleriyle ölçülü ve dengeli bir şekilde şakalaştığı ve onlardan tebessümü eksik etmediği vurgulanmaktadır.[84] Kocanın ailesine yönelik böylesi bir tutumu, aile bireyleri arasında güven duygusunu güçlendirecek, daha derin bağların oluşmasına zemin hazırlayacak ve aile içinde karşılaşılan problemlerin kolaylıkla çözüme kavuşmasını sağlayacaktır.

Mekkî'nin kocanın sorumlulukları bağlamında ele aldığı son husus, aile fertlerini gözeterek onlara dinin temel esaslarını öğretmesidir. Daha önce kişinin evlenmeden önce aile hayatına dair temel hususları öğrenerek bilinçlenmesinin önemi vurgulanmıştı. Mekkî'ye göre koca, kadının özel hâlleriyle ilgili fıkhî bilgileri öğrenmeli ve evlendikten sonra yeri geldikçe bunları eşine öğretmelidir. Bunun yanı sıra eşine ve çocuklarına ibadetlerin temel hükümlerini, itikadî meselelerin genel ilkelerini ve tasavvufun ana öğretilerini aktarması zorunludur. Nitekim Mekkî'nin naklettiğine göre kıyamet günü kişinin yakasına ilk olarak aile bireyleri yapışacak ve bildiği şeyleri kendilerine öğretmemesi sebebiyle ondan şikayetçi olacaklardır.[85]

Gazzâlî'ye göre kocanın eşine ve çocuklarına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, nefis terbiyesinden başka bir şey değildir. Zira aile bireylerini gözetmek, sıkıntılarını gidermek, huylarına tahammül göstermek, dinî yaşantılarını desteklemek ve maişetlerini helal yoldan temin etmek tasavvufî açıdan başlı başına bir riyâzet ve mücâhede sürecidir.[86]

Mekkî, son olarak kadının kocasına karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklara temas etmektedir. Ona göre bu sorumlulukların başında, kadının kocasının emirlerine itaat etmesi gelmektedir. Ancak burada söz konusu olan itaat, dinin temel esaslarına

---

83 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/442-443.

84 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/440-443, 460-461. Aile bireylerine karşı şefkatli olmanın önemi hakkında ayrıca bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 426; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/86, 114-116. Hz. Peygamber'in aile fertleriyle mizahlaşması hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", *İslam Tarihçiliğinde Bir Ulu Çınar: Mustafa Fayda - Makaleler II*, haz. Mehmet Özdemir vd. (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kütür Yayınları, 2025), 2/365-366.

85 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/452, 453-454. Kocanın, eşini ve çocuklarını gözetmesi hakkında ayrıca bk. Serrâc, *el-Lüma'*, 288; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 426.

86 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/85-88.

aykırı olmayan hususlarla sınırlıdır.[87] Kadının bir diğer sorumluluğu ise kocasını doğrudan veya dolaylı olarak haram kazanç yollarına sevk etmemesidir.[88] Mekkî'nin aktardığına göre eski dönemlerde aile efradı evin reisini, "Kazancın helalinden olsun. Haram kazanç seni cehenneme götürür. Bizler açlık ve sıkıntıya dayanırız. Senin için bir ceza sebebi olmak istemiyoruz." sözleriyle evden uğurlarlardı.[89] Bu ifadeler, tasavvufî düşünceyle yoğrulan aile bireylerinin helal kazanca yönelik ahlâkî duyarlılığını yansıtan dikkat çekici bir örnektir.

Netice itibarıyla Mekkî'ye göre aile kurumunun sağlıklı bir şekilde ayakta kalabilmesi, her bir ferdin üzerine düşen sorumlulukları bilinçli bir şekilde yerine getirmesiyle mümkündür. Mekkî'nin aile hayatına yönelik görüşlerinde kocaya yüklenen sorumluluklar oldukça kapsamlı bir mahiyet arz etmektedir. Bu çerçevede erkeğin ailesinin geçimini helal yollardan temin etmesi, eşine ve çocuklarına merhametle muamele etmesi ve onların dinî eğitimleriyle yakından ilgilenmesi sadece dünyevî bir yükümlülük olarak değil, aynı zamanda tasavvufî anlamda bir riyâzet ve mücâhede vesilesi olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık kadının da eşini haram kazanca sevk edecek tutumlardan kaçınması ve aile huzurunu muhafaza edecek bir tavır benimsemesi, aile fertlerinin müşterek bir ahlâkî sorumluluk taşıdığını göstermektedir. Mekkî'nin özellikle aile bireylerinin karşılıklı olarak sabır ve şükür bilinciyle hareket etmeleri gerektiğini vurgulaması, aile huzurunun korunmasına yönelik dikkat çekici bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Böylece Mekkî, aileyi sadece toplumsal bir kurum olarak değil, aynı zamanda sâlikin mânevî tekâmülüne ve Allah'a yakınlaşmasına katkı sağlayan bir irfan mektebi olarak ele almıştır. Ancak bununla birlikte evliliklerin tamamının başarıyla sürdürülebilmesi de her zaman mümkün değildir. Zira gerginlik, çatışma ve geçimsizlik gibi birlikteliğin asıl amacından uzaklaştığı ve eşlerin bir arada yaşamasına imkân kalmadığı durumlar da ortaya çıkabilir. Mekkî'ye göre bu aşamaya gelen bir evlilik, tasavvufun hedeflediği ana gayelerden uzaklaşmış olduğu için çiftlerin anlaşarak boşanması mubahtır. Ancak makul bir gerekçeye dayanmadan boşanmak ise mekruhtur. Nitekim Hz. Peygamber'in ifade ettiği üzere helal kılınan şeylerde Allah'ın en çok hoşlanmadığı tasarruf boşanmaktır.[90] Bu sebeple sûfîler, geçimsizlik durumunda eşlerin hemen boşanma

87 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/424, 454-455.

88 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/452-453.

89 Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/437-438.

90 Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1392hk.), 2/255 No. 2178.

yoluna gitmelerini doğru bulmazlar. Onlara göre böyle bir durumda her iki tarafın ailesinden güvenilir iki kişi hakem olarak tayin edilmelidir. Hakemler, eşlerin şikâyetlerini dinleyip meseleye tarafsız bir gözle yaklaşarak onları yeniden bir araya getirmeye çalışmalıdır. Eğer bütün bu girişimlere rağmen taraflar arasında kalıcı bir uzlaşma sağlanamıyor ve evliliği sürdürmek imkânsız hâle geliyorsa bu durumda çiftlerin boşanmasına hükmedilmelidir.[91]

Sonuç

Bu çalışmada Mekkî'nin *Kûtü'l-kulûb* adlı eseri merkeze alınarak klasik dönem tasavvuf literatüründe sûfîlerin evlilik ve aile hayatına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Araştırma neticesinde Mekkî'nin aile hayatını sadece dünyevî bir birliktelik olarak değil, aynı zamanda sâlikin mânevî terakkîsiyle doğrudan ilişkili bir alan olarak değerlendirdiği görülmüştür. Bu doğrultuda *Kûtü'l-kulûb*'un evlilik ile mânevî terakkî arasındaki ilişkiyi ortaya koymasının yanı sıra evlilik öncesinde ve sonrasında gözetilmesi gereken edeplere yer vermesi bakımından erken dönem tasavvuf literatüründe sûfîlerin evlilik ve aile hayatına yaklaşımlarına dair kapsamlı bir perspektif sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İnceleme neticesinde Mekkî'nin normal şartlarda mubah olarak kabul ettiği evliliği, ihtiyaç duyulması hâlinde farz, bazı durumlarda ise mekruh gördüğü tespit edilmiştir. Buna göre nefsine hâkim olabilen, evlilikle birlikte doğacak yeni sorumluluklardan kaçınan, uygun bir eş adayı bulamayan ve evliliğe ekonomik olarak güç yetiremeyen kişilerin bekarlığı evliliğe tercih etmesi câizdir. Bununla birlikte Mekkî'nin yaklaşımında evlilik, tasavvufî açıdan bekarlıktan daha üstün bir mertebedir. Nitekim aile kurumunun peygamberlerin ahlâkının bir parçası olması, Kur'ân ve sünnette teşvik edilmesi ve Müslümanlar tarafından fiilen uygulanması bunun en güçlü delillerini oluşturur. Dolayısıyla yukarıda belirtilen gerekçelere sahip olmayan kimselerin evlenmesi mânevî olgunlaşma açısından daha uygundur. Buna karşılık evlilikle ilgili yükümlülükleri yerine getirecek niteliklere sahip olmayanların ise evlenmesi mekruhtur.

Çalışma ayrıca Mekkî'nin düşüncesinde aile hayatının sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi için kişinin öncelikle bilinçlenerek ve niyetini tashih ederek evliliğe ilk adımı atması gerektiğini ortaya koymuştur. Buna göre adaylar birbirini tanımak amacıyla dinin çizdiği sınırlar çerçevesinde mahremiyet ilkelerini gözeterek yüz yüze görüşmelidir. Tanışmada karşı tarafı yanıltacak ve gerçeği gizleyecek ifadelerden

[91] Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, 4/465-467; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/127, 142-147.

kaçınılmalı ve kişisel beklentiler genel hatlarıyla açık bir şekilde ifade edilmelidir. Böyle bir şeffaflık, evliliğin ilerleyen safhalarında ortaya çıkabilecek uyumsuzlukların önüne geçerek ilişkiyi daha güvenilir bir temele oturtur. Tanışma faslından sonra evlenmeye karar veren çiftler, gösterişten uzak bir düğün merasimi tertip ederek nikah akdini ilan etmeli, düğünde davetlilere sade bir yemek ikramında bulunmalı ve bütün süreçlerde evliliği ticarete dönüştürecek eylemlerden kaçınmalıdırlar.

Araştırma sonucunda Mekkî'nin aile hayatını karşılıklı anlayış, fedakârlık ve dayanışmaya dayalı ortak bir yaşam biçimi olarak sunduğu tespit edilmiştir. Buna göre aile fertlerinden her biri kendi sorumluluklarını yerine getirdiğinde aile hayatı mânevî açıdan huzurlu bir yapıya kavuşur. Böylece evlilik, sıradan dünyevî bir birliktelik olmaktan çıkar, karşılıklı hakların gözetildiği, sabır ve şükrün paylaşıldığı ve insanı mânevî olgunluğa ulaştıran bir yolculuğa dönüşür. Bu bağlamda erkeğin ailesini gözetmesi, evin geçimini sağlaması, eşine ve çocuklarına merhametle yaklaşarak onların eğitimini üstlenmesi gerekir. Kadın ise dinin belirlediği sınırlar çerçevesinde eşine itaat ederek sadakat göstermeli ve kocasını ekonomik olarak haram yollara sevk etmemelidir. Bununla birlikte evliliklerin hepsinin başarıya ulaşması da mümkün değildir. Nitekim eğer geçimsizlik sebebiyle aile hayatı çiftleri tasavvufun hedeflediği ana gayelerden uzaklaştırıyorsa bu durumda eşlerin karşılıklı olarak boşanmayı tercih etmesi mubahtır.

Kaynakça | References

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

Algül, Ayşe Betül - Habergetiren, Ömer Faruk. "Hz. Peygamber Dönemi Mehir Miktarları ve Günümüzdeki Karşılıkları". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 209-232.

Arpaguş, Safi - Baydar, Kübra Betül. "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 285-315.

Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.

Baş, Emrah. "Evlilik ve Aile Hayatıyla İlgili İbnü'l-Cevzî'nin Sûfîlere Yönelttiği Eleştirilerin Teşekkül Dönemi Tasavvuf Metinleri Bağlamında Değerlendirilmesi". *Tasavvuf, Aile ve Toplum*. ed. Vahit Göktaş - Harun Alkan. 141-156. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2025.

Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Bayrakcı, Sami - Utkuoğlu, Ahmet Halil. "Ebû Sa'd Hargûşî'nin Tehzîbü'l-Esrâr Adlı Eserinde Sûfîlerin Evlilik Konusundaki Edepleri". *Tevilat - Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2025), 556-573. https://doi.org/10.53352/tevilat.1803199

Bozkurt, Halil. "Sûfîlerin Evlilik Telakkisi ve Tasavvufî Terbiyenin Günümüz Evliliğine Yansıyan Bazı Ahlâkî Boyutları". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2026), 49-65. https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1809093

Buhârî. *el-Câmiü's-sahîh*. thk. Muhammed b. Nâsır. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1422hk.

Çetin, Nuran. "Ailenin Mutluluğunda Tasavvufî Açıdan Sabır ve Şükür Bilincinin Etkisi". *Aile ve Değerler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Recai Doğan vd. 172-180. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları, 2021.

Çoldaş, Emre Can. *Erken Dönem Tasavvuf Tarihinde Âdâb Geleneğinin İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

Demircioğlu, Aytekin. "Gazzâlî Felsefesinde Evlilik Öncesi Eğitim: Eş Seçerken Dikkat Edilmesi Gerekenler". *EKEV Akademi Dergisi* 18/59 (2014), 81-88.

Derin, Süleyman. "Tasavvufî Yolda İlerlemeye Bir Engel Olması Açısından Evliliğin Reddi ve Manevî Evlilik". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2001), 211-226.

Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1392hk.

Engel, Rabia Gül. *Tasavvuf ve Âdâb-ı Muâşeret*. Eskişehir: Eskişehir Orhangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1989.

Hargûşî, Abdülmelik b. Muhammed. *Tehzîbü'l-esrâr*. thk. İrfan Gündüz. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2022.

Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

İbn Mâce. *es-Sünen*. thk. Kurul. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.

İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. thk. Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Kapar, Mehmet Ali. "Hz. Peygamber'in Aile Hayatı". *İslam Tarihçiliğinde Bir Ulu Çınar: Mustafa Fayda - Makaleler II*. haz. Mehmet Özdemir vd. 2/360-367. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2025.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Ta'arruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.

Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtü'l-kulûb*. çev. Dilaver Selvi - Ali Kaya. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.

Müslim b. Haccâc. *el-Câmiü's-sahîh*. thk. Muhammed en-Nâsır. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2013.

Nesâî. *es-Sünen*. thk. Kurul. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014.

Nîsâbûrî, Hâkim. *el-Müstedrek*. thk. Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Sağmak, Emrah. *İlk Dönem Sûfîlerinde Evlilik ve Aile Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Singin, Aynur. "Sûfîlerin İnsanın Kemali Bağlamında Evlilik ve Bekarlık Meselesine Yaklaşımlarına Dair Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/1 (01 Mayıs 2026), 265-282. https://doi.org/10.33227/auifd.1754871

Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Risâle fî galatâti's-sûfiyye*. thk. Abdülfettâh Ahmed Mahmûd. Tahran: Müessese-i Pejûheşhâ-yı Hikmet ve Felsefe-i İran, 1398hş.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Tabakâtü's-sûfiyye*. thk. Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Tekmen, Durdane Zeynep. *Erken Dönem Tasavvufta Zühd Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Tirmizî. *el-Câmiü's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1997.

Uludağ, Süleyman. "Âdâbü'l-Mürîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Uludağ, Süleyman. "Edep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Yılmaz, Ömer. "Sûfîlerin Kadın ve Evlilik Konusuna Yaklaşımları Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Türkistan'dan Balkanlara Türk Sûfîzmi*. 763–784. Ankara: Türk Ocakları Genel Merkezi Yayınları, 2021.